

DİL POLİTİKALARI VE DİL HAKLARI ÜZERİNE TEORİK ÇERÇEVE*

THE THEORETICAL FRAMEWORK ON LANGUAGE POLICIES AND LANGUAGE RIGHTS

DOI: 10.21492/inuhfd.351711

Salim ORHAN**

Özet

Dil, genel anlamda tarihte ilk kez modern dönemde politikleşmiş ve politik bir araç olarak kullanılmıştır. Dil politikaları, ulusçuluğun “ulus”u ortak bir kimlik çerçevesinde inşa etme süreciyle ortaya çıkmıştır. Dil politikalarının çerçevesi, genellikle ulus-devletlerin “ulusal kimlik” politikaları tarafından şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, ulus-devletlerin en çok başvurduğu dil politikası, dilsel homojenleştirmeyi hedefleyen ve asimilasyonist bir niteliğe sahip olan tek dillilik politikası olmuştur. Bu dil politikası, devletin seçmiş olduğu dilin dışındaki dillerin tedricen kamusal hayattan çıkarılmasına ve bazı dillerin yok olmasına neden olmuştur. Asimilasyonist dil politikaları ile dil hakları arasında doğal bir “çatışma” bulunmaktadır. Dil hakları, asimilasyoncu politikaların “asli haksızlıklarına” karşı, bir hak talebi ve var olma “mücadelesi” olarak ortaya çıkmıştır. Dil hakları, asimilasyon politikalarını kısmen aşındırmış ve çok dillilik politikalarını meydana getirmiştir. Diğer bazı haklarla da ilintili olan dil haklarının boyut ve niteliklerinin belirlenmesi, kısmen dile yüklenen anlam ve işlev ile ilgili bir durum olmuştur. Ontolojik olarak insanın en temel unsurlarından birini oluşturan dilin, temel olarak iletişimsel ve kimliksel iki işlevi bulunmaktadır. Bu fonksiyonlar çerçevesinde tanınacak dil haklarının dayanakları, mahiyet ve özellikleri ile ilgili çeşitli tartışmalar yapılmaktadır. Bu makale, dil politikaları ve dil haklarının mahiyetine yönelik teorik bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ulusçuluk, dil politikaları, dil hakları.

Abstract

Language has been typically politicized and used as a political tool in the modern period for the first time in the history. Language policies have arisen through nationalism period which has built “nation” within a common identity. The framework of language policies has been usually formed by the politics of “national identity” of nation-states. In this context, nation-states have implemented monolingualism policy which aims a linguistic homogenization and has an assimilationist characteristic. This language policy has led to

* Bu makale, esas olarak 29.06.2012 tarihinde savunulmuş “Dil Politikaları, Dil Hakları ve Türkiye’de Uygulamaları” adlı Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi (35. Madde), (salimhukuk@hotmail.com)

the removal of some languages from the public life and some of these not chosen by state languages are subjected to disappear. There is a natural “conflict” between assimilationist language policies and language rights. Language rights have emerged as a struggle for existence and a demand for right against “fundamental injustices” of assimilationist policies. Language rights struggle have relatively eroded assimilation policies and created multilingualism policies. The determination of dimensions and qualifications of language rights, which are also related to some other rights, have been partly relevant the ascribed meaning and function of language. Language, ontologically a major element of human, has basically two main functions as communicative and identity. There are various discussions on the basis, nature and characteristics of language rights recognized within these functions. This article aims to perform a theoretical analysis of the nature of language policies and language rights.

Keywords: Nationalism, language policies, language rights.

Giriş

Ulus devletin bir unsuru olan “ulus”, kapitalist yayıncılık, reform hareketleri ve Avrupa monarşilerinin merkezileşme çalışmaları gibi etkenlerin ortaya çıkarmış olduğu ulusçuluk tarafından kurgusal bir şekilde inşa edilmiştir. Ulusun varlığı için vazgeçilmez olarak görülen “ulusal diller” de, uluslar gibi hemen hemen yarı yapay kurgular ile icat edilmiş varlıklardır. Ulusçuluk, ulus inşa etme sürecinde, etnik ve sivil/politik ulusçuluk şeklinde farklı formlar almış olsa da, ulusçuluğun her şeklinde ortak bir kimlik oluşturmak ve devam ettirmek için dilin yönetilmesi gerektiği fikri mevcut olmuştur. Dil, ilk kez bu dönemde politik bir araç olarak kullanılmıştır. Dilin üzerinden yapılmaya çalışılan homojenleştirme çabaları ile toplumun tek tipleştirilmesi hedeflenmiştir. Tek ve ortak/ulusal bir dil, sosyal, bölgesel ve kurumsal olarak farklı kültürel tabakalara ayrılmış insanları birleştirmek amacıyla inşa edilen ulusun ve ulusal kimliğin oluşturulmasında en etkili yöntemlerden biri olarak görülmüştür. Ayrıca merkezileşen modern ulus devlet toplumun bütününe ortak bir program çerçevesinde organize edebilmek için de standart ortak bir dile ihtiyaç duymuştur.

Dil politikaları, ulusçuluk çağının, modern ulus devletlerin ortak dil ve ulusal kimlik için dilin kimlikli ve iletişimsel işlevlerini kullanmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda bir ülkedeki dil politikaları, o ülkedeki ulusçuluk serüveniyle doğrudan ilintilidir. Bir siyasal birim içinde konuşulan dillerin statü ve(ya) maddi yapısına yönelik müdahaleler olarak dil politikaları çok çeşitlilik arz etmekle birlikte, ulus devletlerin en çok baş vurduğu dil politikaları ise bir dili toplumsal hayatın her alanına hakim kılma politikasıdır. Devletlerin ulusal kimlik politikalarının ortaya

çıkarmış olduğu dil politikaları, bazı dillerin tedrici olarak kamusal hayattan çıkarılmasını ve yasaklanmasını beraberinde getirmiştir. Bu durum, varoluşsal bir hak olan bazı dil haklarının ihlal edilmesine ve hatta bunun sonucunda, “kültürel bir soykırım” olarak iddia edilen, bazı dillerin ölümüne neden olmuştur. Dil politikaları, dil haklarının içerik ve uygulamasının çerçeve ve şeklini belirlemektedir. Dil politikaları ile dil hakları arasındaki karşılıklı –aynı zamanda tarihsel olarak “gerilimli”– etkileşim, bu iki kavramın birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Dil hakları, daha geniş bir anlam taşımakla birlikte temelde “anadili”nin tüm özel ve kamusal alanlarda serbestçe kullanım ve seçimi ile ilgilidir. Bu bağlamda dil hakları, pratikte devletlerin dil politikalarına karşı birey ve grupların kendi kimlikleriyle var olmalarını sağlamaktadır. Dil haklarının aynı zamanda diğer birçok hakla ilintili olması da dil haklarını önemli kılan diğer bir nedendir. Ayrıca dil haklarına dayanarak geliştirilecek bir dil politikasının tehlike altında bulunan birçok dilin ölümüne engel olacağı ve benzer şekilde etnik çatışmaların da bir kısmını ortadan kaldıracacağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda dil politikalarının çerçevesinin devletlerin ulusal kimlik politikalarından ziyade dil hakları veya dilsel insan hakları tarafından şekillenmesi istenmektedir.

Bugünün dünyasında neredeyse bütün ulus-devletler, birden fazla dili bünyelerinde barındırmaktadır. Dolayısıyla dil farklılıkları önemli bir sorun olarak siyasal otoritenin gündeminde bulunmaktadır. Çeşitli işlevlerini dil vasıtasıyla yerine getiren modern devlet, bir dil politikasını belirlemek zorundadır. Bu çalışma, birçok zeminde birbiriyle karşılıklı etkileşim içerisinde bulunan dil politikaları ve dil haklarının mahiyetini incelemekte ve dil haklarının niteliğini tespit etmeye çalışmaktadır. Öncelikle bir toplumsal inşa aracı olarak dil politikalarının ortaya çıkış nedenleri ve gelişimi, dil politikalarının kapsam ve etkileri araştırılacaktır. Daha sonra dil hakları meselesi tartışılacak; dil haklarının mahiyeti, diğer haklarla ilişkisi, temel dayanakları ve dil hakları için alternatif hak kategorileri incelenecektir. Dil politikaları ile dil hakları kavramları geniş içerikli olmakla birlikte, aralarındaki ilişki bunları zorunlu olarak birlikte incelemeyi gerektirmektedir. Örnek olay incelemesine girmeksizin teorik düzlemde konunun incelenmesi, bu konuda genel bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır.

1. DİL POLİTİKALARININ ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ: ULUS VE ULUSAL/ORTAK DİL İNŞASI

“Ulus” kavramı, sosyal bilimlerin en sorunlu ve tartışmalı kavramlarından biridir. Charles Tilly, ulusu “siyaset sözlüğündeki en kafa karıştırıcı ve en taraflı madde” olarak tanımlamaktadır¹. Ulus ile ilgili yapılan tanımlar dil, din ve gelenek, ülke ve kurumlar gibi “nesnel” etkenler üzerinde duran tutumlardan, algılamalar ve duyarlılıklar gibi sadece “öznel” etkenleri vurgulayan yaklaşımlara kadar genişlemektedir. Habermas’a göre, siyasi terminolojide, “ulus” ile “devlet halkı” aynı kapsamda düşünülmektedir. Ancak hukuksal tanımlamanın ötesinde “ulus”, ortak köken, en azından ortak dil, kültür ve tarih ile şekillenmiş siyasi bir topluluk anlamına da gelmektedir². Ulus ve ulusçuluk alanının en önemli teorisyenlerinden Anderson, antropolojik bir ruhla ulus hakkında şu tanımları önermektedir: “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur – kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir”³. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir. Ancak yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam edecektir⁴. Bu bağlamda ulus kavramını, ulusçuluk teriminden ayrı düşünmek mümkün değildir. Çünkü hayali bir topluluk olan ulus, ulusçuluk tarafından inşa edilmiştir.

Çok çeşitli anlamlarda kullanılan – toplumsal ve siyasal hareket, ulus ideolojisi, ulusun dil ve simgesel temsili vs. – ulusçuluk kavramı üzerine anlaşmaya varılmış bir nokta var ise, bu kavramın bütünüyle modern olduğudur. Ulusçuluk, ulusu kaygılarının merkezine yerleştiren ve onun iyiliğini çoğaltmaya çalışan bir doktrindir. Smith ulusçuluğu, “hal-i

¹ Aktaran; SMITH, Anthony D.: Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih (Milliyetçilik), Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara 2013, s. 21.

² HABERMAS, Jürgen: “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, Çev: İlkur Aka, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010, s. 16.

³ ANDERSON, Benedict: Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev: İskender Savaşır, 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 20. Bu konuda yapılan çalışmaların neredeyse hepsinin bir şekilde atıfta bulunduğu Ernest Renan’ın “ulusun özü tüm bireylerin ortak birçok şeye sahip olması ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmış olmasıdır”³ şeklindeki ifadesi de bir şekilde bu hayali özelliğe işaret etmektedir. RENAN, Ernest: Ulus Nedir?, Çev: Gkçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 38.

⁴ ANDERSON, s. 20.

hazırda ya da potansiyel olarak bir ‘millet’i kuracağı bazı mensuplarınca farz edilen bir halk adına özerklik, birlik ve kimlik edinmek ve bunu sürdürmek için oluşturulan ideolojik bir hareket olarak’’⁵ tanımlamaktadır. Smith, önerdiği bu tanımın bir ‘‘millet’’/ulus düşüncesi varsaysa da, ulusların, ‘‘onların’’ ulusçuluklarından önce var olduklarını öne sürmediğini belirtmektedir⁶. ‘‘Ya da potansiyel bir millet’’ sözcükleri, genel bir soyut ‘‘ulus’’ düşüncesine sahip küçük bir ulusçu azınlığın belirli ulusları yaratmaya çalıştıkları birçok durumu kabul etmektedir.

Benedict Anderson, ulusçuluğun doğuşunu etkileyen en önemli faktörlerden birisinin kapitalist yayıncılık olduğunu belirtmektedir⁷. Kapitalist yayıncılık, aynı zamanda Protestanlıkla birlik halinde, yerel dillerin öne çıkmasını sağlayarak bu düşüncenin doğuşunu ve gelişimini etkilemiştir⁸. Yerel diller kapitalistler için yeni bir Pazar iken, Protestanlar için yeni kitlelere ulaşmak için bir iletişim aracı olmuştur. Gellner ise, Reformasyon ve sanayiye geçiş çağının beraberinde ulusçuluğu geliştirmiş olduğunu ifade etmektedir⁹. Diğer bir nokta ise, Avrupa Monarşilerinin merkezileşmesi ve güçlenmesiyle ortaya çıkan siyasal farklılaşma da uluslaşmaya adım atmanın bir başlangıcı olmuştur.

Ulusçuluk, ulusların kendi bilinçlerine vararak uyanışları değildir. Ulusçuluk, ulusları yoktan var eder – ancak, işlevsel olabilmek için, tamamen negatif yönde olsalar da, daha önceden var olan ayırt edici özelliklere ihtiyaç duyar¹⁰. Yani sanıldığı gibi aksine ulusçuluk ulusların bir ürünü değil, tam aksine ulusları meydana çıkaran ulusçuluğun kendisidir¹¹. Hobsbawm, ‘‘milletin oluşum alanına giren yapaylık, icat ve sosyal mühendislik unsurlarını’’¹² vurgulayarak; ulusların doğal bir

⁵ SMITH, Anthony D.: Milli Kimlik (Milli Kimlik), Çev: Bahadır Sina Şener, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 121. Aynı zamanda bkz. SMITH, Milliyetçilik, s. 20.

⁶ SMITH, Milliyetçilik, s. 21.

⁷ Kapitalist yayıncılık, ‘‘sayıları hızla artmakta olan insanların kendileri üstüne düşünmelerine ve kendilerini başka insanlarla çok kökten bir anlamda yeni tarzlarda ilişkilendirmelerine imkan verdi’’. ANDERSON, s. 51.

⁸ ANDERSON, s. 51-57.

⁹ GELLNER, Ernest: Uluslar ve Ulusçuluk, Çev: Büşra Ersanlı / Günay Göksü Ezdoğan, 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2008, s. 119.

¹⁰ ERÖZDEN, Ozan: Ulus-Devlet, 2. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2008, s. 13-14.

¹¹ GELLNER, s. 205.

¹² HOBBSAWM, Eric J.: 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik, Çev: Osman Akinhay, 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010, s. 24.

topluluk olduğu iddiasını sadece bir ‘‘mit’’ten ibaret görmekte ve ulusların tamamen kurgusal olarak inşa edildiğini düşünmektedir.

Ulus inşa süreci, farklı şekiller ve formlar içerisinde yapılmıştır. Her bir ulus inşası kendine has özellikler barındırır da, bunları genel olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür: Politik ve etnik ulusçuluk. Politik ulusçuluk modelinde uluslar, ortak tarihi anılar ve geleneklerle bağlanmış, türdeş olması şart olmayan kültür toplulukları olarak görülmektedir. Etnik ulusçuluk modelinde ise ulus, ortak bir ata inancı ve ortak bir kültüre yaslanan grubun kimlik bilincidir¹³. Alter, siyasal ulusçuluğun bireyi ve kolektif hr iradeyi temel alarak, gücünü bireyin zgr isteğinden ve ulusa öznel bağlılığından aldığını belirtmektedir. Buna karşılık ‘‘etnik’’ ulusçuluk kapsamına giren ulusçuluk türleri, fitri bir topluluk fikrini ne çıkarmaktadırlar. Bu modelde topluluk ruhu ortak miras, dil, din ve tarihe dayanmaktadır¹⁴. Smith’e göre, aslında her ulusçuluk, kendi içinde, değişen derecelerde ve farklı biçimlerde sivil ve etnik unsurlar barındırmaktadır. Kimi zaman sivil ve teritoryal unsurlar hakimdir, kimi zaman da etnik ve yerli unsurların ne çıktığı grlmektedir¹⁵. Alter’in belirttiği gibi, ulus inşasının amacı sosyal, bölgesel, politik ve kurumsal olarak farklı tabakalara ayrılmış insanları birleřtirmektir¹⁶. Bu durumda her bir ulusçuluk modelinde de, önem derecesi farklı olsa da, homojen/türdeş bir kültür, ulusun varlığı ve devamı için vazgeçilmez bir şey olarak grlmştir.

Ulus inşa sürecinde, kültürel ve dilsel homojenleştirmeye hem ulusal kimliğin kurgulanışı ve oluşturulması, hem de ulusal birliğin bir garantisi için esas bir önem atfedilmiştir. Yani ulusçuluk, sanal birliği oluşturmak ve devam ettirmek için dil birliğini ne çıkarmıştır. Böylelikle ulusal bir dil olarak ortaya çıkan diller de, uluslar gibi, yapay kurgularla icat edilmiş şeylerdir¹⁷. Ayrıca merkezileşmiş devletin, bürokrasi ve eğitim alanlarındaki ihtiyaçlarını gidermek, yöneticilerin halka ulaşmak ve halkı yönetime bağlamak için yaptıkları dilsel çalışmalar da ulusal dillerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Zira merkezileşmiş modern devlet bütün

¹³ SMITH, Milli Kimlik, s. 26-29.

¹⁴ ALTER, Peter: Nationalism, 2nd Edition, Edward Arnold Publisher, Londra / New York 1994, s. 8-9.

¹⁵ SMITH, Milli Kimlikler, s. 30.

¹⁶ ALTER, s. 14.

¹⁷ HOBBSAWM, s. 73.

vatandaşlarını ortak programlar çerçevesinde organize etmeyi esas almıştır¹⁸.

İnşa edilen ulusal dil, ulusal kültürün/kimliğin oluşturulması, yaygınlaştırılması ve sonraki kuşaklara aktarılmasında en önemli araç olarak görülmüştür. Wallerstein, bir siyasal birim içinde ortak dilin ulusal kimlik garantisi olarak görüldüğünü şöyle ifade etmektedir:

“Sakinlerin oluşturduğu grubun birliği genellikle dilsel bir örneklige doğru gidilmek suretiyle takviye edildi: Devlet içinde tek bir dil ve oldukça sık olarak, komşu devletlerinkinden farklı bir dil – zaten önemli olanda buydu. Bu, tüm devlet faaliyetlerinin tek bir dilde yürütülmesinin zorunlu kılınmasıyla, dilin birleştirilmesine ilişkin bilimsel faaliyetin (mesela sözlükleri kontrol altında tutan ulusal akademiler) desteklenmesiyle ve bu dilin farklı dilleri olan azınlıklarca iktibasını dayatarak tamamlandı”¹⁹.

Ortak bir dil seçip yaygınlaştırmak, meşrulaştırma ve kurumsallaştırma şeklinde gerçekleşmiştir. Meşrulaştırma, genellikle ulus-devlet tarafından dilin resmi bir statü kazanması şeklinde anlaşılmaktadır. Kurumsallaştırma ise, resmi veya gayri resmi bağlamlarda dilin geniş bir sosyal, kültürel ve dilsel zeminde kabul edildiği durumu ifade etmektedir. Bu iki unsur sadece ulus-devletlerin seçtikleri ortak dillerinin yaygınlaşmasında başarılı olmamış, aynı zamanda azınlık dil ve lehçelerinin de uzaklaştırılmasında da başarılı olmuştur²⁰.

Ulus yaratma süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak ortak bir dil oluşturma çalışmaları, dil politikalarının doğmasına kaynaklık etmiştir. Modern ulus-devletin herhangi bir şekilde, ister iletişimsel isterse siyasal olsun, dil ile ilişkisi dil politikalarının merkezini teşkil etmektedir. Belirlenen dil politikaları başta “zorunlu” eğitim²¹ olmak üzere devletin bütün aygıtlarıyla etkili kılınmaya çalışılmıştır.

¹⁸ SADOĞLU, Hüseyin: Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, 36.

¹⁹ WALLERSTEIN, Immanuel: Liberalizmden Sonra, Çev: Erol Öz, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2009, s. 131.

²⁰ MAY, Stephen: “Language Policy and Minority Rights”, in Ricento (Ed.), Thomas, An Introduction to Language Policy: Theory and Method, , Blackwell Publishing, 2006, s. 261.

²¹ Gellner’e göre, modern devlet meşru eğitimi, nerdeyse meşru şiddet kadar, belki de daha fazla tekelleştirmiştir. Zaten devletin merkezileşmesi, öncelikle eğitimin merkezileşmesinin bir sonucu olmuştur. GELLNER, s. 140.

2. DİL POLİTİKALARININ KAPSAM VE BOYUTLARI

Dil politikalarını “bir siyasal birim içinde konuşulan dillere, bunların alan ve bölgelerine, gelişmelerine ve kullanımlarına ilişkin haklara yönelik ilke, karar ve uygulamalar bütünü”²² olarak tanımlamak mümkündür. Bu tanımdan da anlaşıldığı gibi dil politikaları salt yasal çerçeveden ibaret değildir; bu nedenle, dil yasalarına eş tutulmamalıdır. Yani hiç yasanın olmadığı durumlar olduğu gibi, uygulamanın yasalardan farklılık gösterdiği durumlar da söz konusu olabilmektedir. Paulston’un ifadesiyle, dil politikaları sadece kitaplardaki kanunlar veya resmi politik söylemlere göre ele alınmamalı, bunların ötesinde yerleşmiş dil davranışları ve toplumsal ve kurumsal bağlamlara göre değerlendirilmelidir²³. Dil politikaları doğrudan hükümetler, hükümetlerin desteklediği yarı resmi kurumlar (ulusal dil akademileri) ve(ya) devlet politikasının oluşturulmasında etkili olan aktör ve kişiler tarafından oluşturulabilir. Devletlerin dil politikalarında etkin olan kurum ve kuruluşlar farklılık/çeşitlilik arz etmekle birlikte, esasen devletlerin ulusal kimlik politikalarından ayrılmamakta ve bunların gerçekleşmesine yardımcı olmaktadır. Dil politikalarının en belirgin özellikleri bilinçli yürütülmeleridir. Özlem E. Virtanen, devletlerin dillere müdahale etme amaçlarını şöyle izah etmektedir: “Devletler halkın konuştuğu dilleri, nüfuzlarını artırmak, meşruiyet kazanmak, katılımı teşvik etmek ya da kısıtlamak, milli bir kimlik oluşturmak ve bunu pekiştirmek ve gelir dağılımını belirlemek amacıyla etkilemeye çalışabilirler”²⁴. Belirtilen bu amaçlardan hiç biri bir devletin ulus-inşa sürecinde belirlediği ve yerleşik hale getirdiği “ulusal kimlik” politikalarından bağımsız değildir.

Modern devletin dil ile zorunlu ilişkisi sonucunda ortaya çıkan dil politikaları, maddi planlama (corpus planning) ve statü planlaması (status planning) olarak iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Modern devlet bir yandan ulusal kimliği inşa etmek ve güçlendirmek için “statü planlaması” yaparken bir yandan da etkin iletişimi gerçekleştirmek için “maddi planlama” yapmaktadır. Bu iki planlama bir birinden tamamen

²² ERAYDIN VİRTANEN, Özlem: “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri” (Dil Politikalarının Kökenleri), in Uzpeder, Ebru (Ed.), Avrupa Sürecinde Dil Hakları, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 18.

²³ PAULSTON, Christina Bratt: “Language Policies and Language Rights”, Annual Review of Anthropology, Vol. 26, 1997, s. 79.

²⁴ ERAYDIN VİRTANEN, “Dil Politikalarının Kökenleri”, s. 19.

bağımsız olmayıp modern devletin yapısıyla ilişkilidir. Çünkü modern ulus-devlet bir ulusal kimlik sahibi olmanın yanı sıra, toplumun bütününe organize eden, Giddens'in ifadesiyle geleneksel devletlerin olmadığı bir "kavramsal toplum"dur²⁵. Fierman'a göre, maddi planlama, "dilin yapısı, kelime dağarcığı, ses ve telaffuzu gibi içsel özelliklerini değiştirmeye yönelik yeniliklerdir"²⁶. Statü planlama(sı) ise, "bir bölge ya da devlette dilin hangi amaçlar için kullanılacağına belirlenmesi ya da tanınması ile ilgili politika kararları"²⁷ olarak tanımlanır. Statü planlaması, bir dilin ulusal ya da resmi dil olarak tüm devlette veya belirli bölgelerde kullanılmasını, hangi dilin hangi işlevde kullanılacağına belirlenmesini kapsamaktadır. Fishman, dil politikasının bu iki boyutu arasındaki ilişkinin biri birini destekler bir mahiyette olduğunu belirtmekte ve bunları aynı madalyonun iki tarafı olarak değerlendirmektedir²⁸. Bir dilin maddi planlaması yapılmadan, o dile yükseltici bir statü planlaması (kamu kurumlarında hakim/tek dil kılmak) yapmaya çalışmak rasyonel bir girişim olmadığı gibi; statü planlaması yapılmadan bir dilin tamamen maddi planlama ile genişletilmesi ve modernize edilmesinin başarılı olması pek mümkün görünmemektedir.

Dünyadaki uygulamalarına bakıldığında dil politikalarının çok çeşitlilik arz ettiği görülmektedir. Bir devletin dil politikasına siyasal iktidarın ideolojik-siyasal tercihleri etkili olmakla birlikte²⁹, bu politikalar üzerine etkili olan bir kısım "objektif" olgular da bulunmaktadır. Bir devletin ülkesel alanı üzerinde yaşayan dil toplulukların demografik yapısı, azınlıkta kalan dil toplulukların genel nüfusa oranı ve etnik/ulusal bilinci ve örgütlülüğü, etnik veya ulusal gerginliğin derecesi, dil toplulukların devlet iktidarıyla tarihsel ilişkisi gibi birçok özgül sebep farklı dil politikalarının güdülmesine neden olabilmektedir. Roland

²⁵ GIDDENS, Anthony: *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev: Cumhur Atay, 2. Basım, Kalkedan Yayınları, İstanbul 2008, s. 287.

²⁶ Aktaran; DEMİRCİ, H. Aliyar: "Osmanlı Modernleşmesinde Dil Politikaları ve Mebusan Meclisi", *Muhafazakar Düşünce*, Sayı: 16-17, 2008, s. 189.

²⁷ ERAYDIN VİRTANEN, "Dil Politikalarının Kökenleri", s. 19.

²⁸ FISHMAN, Joshua A.: "Language Policy and Language Shift", , in Ricento (Ed.), *Thomas, An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, , Blackwell Publishing, 2006, s. 316.

²⁹ Hobsbawm'a göre, var olan yazılı ve kültür dillerini basitçe "düzletme" ve standartlaştırmasından, bir biriyle örtüşen lehçeler karmaşasına ve ölü veya neredeyse tükenmiş dillerin diriltilmesine kadar uzanabilecek dil "kuruluş" sürecinde politik-ideolojik unsurun yeri çok alenidir. HOBSBAWM, s. 136.

Breton, *Dünya Dilleri Atlası* adlı eserinde dünya dillerini haritalar üzerinden aktararak neredeyse bütün ülkelerin birden çok dil topluluğuna ev sahipliği yaptığını ancak sayıca çok az ülkenin resmi olarak çok dilli olduğunu göstermektedir. Dünyada egemen olan devletlerden bazıları bölgesel düzeyde çeşitli dilleri resmi ya da yarı resmi olarak kabul etmekle birlikte, ulusal düzeyde 160 devletin resmen tek dilli olduğunu; diğer kalanların çift ve (ya) çok dilli olduğunu belirtmektedir³⁰. Her bir devletin kendisine ait bir dil politikası bulunmakla birlikte, bu dil politikaları bir tasnife tabi tutulduklarında, temelde iki ana sınıfa ayrılmaları mümkündür. Esmen'in ifadesiyle, "asimilasyoncu (tek dillilik)" ve "çoğulcu (çok dillilik)" stratejiler olarak belirlenen bu seçenekler, kendi içlerinde farklı derecelere tabi olmakla ve çeşitlilik göstermekle beraber, aslında devletlerin kendi içlerinde resmi olarak çok dilliliği kabul etmesi veya reddetmesine denk gelmektedir³¹.

3. BİR ASİMİLASYON STRATEJİSİ OLARAK TEK DİLLİLİK POLİTİKASI

Ulus-devletlerin en çok başvurduğu "tek dillilik" politikası, bir dilin (genellikle çoğunluk grubunun dili) resmi dil olarak belirlenmesi ve diğer dillerin (çoğunlukla azınlık gruplarının dilleri) aşamalı olarak kamu hayatından çıkarılması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu (asimilasyoncu) politika ile seçilmiş olan resmi dil, tek hakim ve görünür dil kılınmaya ve diğer dil topluluklarına "benimsetilmeye" çalışılmaktadır. Resmi dilin kamusal hayatta ve hatta toplumsal hayatta tek dil olarak görünmesi ve yaygınlaşması için çeşitli "asimilasyoncu" stratejiler ve yöntemler uygulanmaktadır. Böyle bir dil politikasını tercih eden devletlerin, diğer dillere yönelik yasaklayıcı ve cezalandırıcı stratejiler izledikleri ve (ya) resmi dili özendirici ve ödüllendirici yöntemler takip ettikleri sıklıkla görülmektedir³². Resmi dilin dışında kalan dillere yönelik uygulanan yasaklamalar en üst yasa olan anayasa başta olmak üzere çeşitli yasalarla yapılabilmektedir.

Tek dillilik politikası, yukarıda aktarıldığı gibi, ulus inşa süreçleriyle doğrudan ilintilidir. Bu anlayış, bütün devlet işlemlerinin tek

³⁰ BRETON, Roland: *Dünya Dilleri Atlası*, Çev: Orçun Türkay, NTV Yayınları, İstanbul 2007, s. 30-31.

³¹ ESMAN, Milton J.: "The State and Language Policy", *International Political Science Review*, Vol.: 13, No: 4, 1992, s. 382.

³² SADOĞLU, s. 42.

resmi dilde yapılmasını ve siyasal toplumun (ulusun) bu çerçevede inşa edilmesini esas almakta; çok dilliliğin “bir ve bölünmez” olan ulusu böleceğini ve tek dilliliğin ise bütünleştireceğini düşünmektedir. Resmi olmayan dillerin (ev içi ve/ya komşuluk aktiviteleri için serbest bırakılsalar dahi) statüleri düşürülmektedir. Sosyal-siyasal statü ve ekonomik başarı resmi dilde akıcılığı zorunlu hale getirdiğinden dolayı, diğer dil topluluklarının üyeleri kariyer ilerleme elde edebilmek için kendi dillerini bir kenara bırakıp resmi dilde akıcı olmaya odaklanmaktadırlar³³.

Tek dillilik politikasını savunanların bir gerekçesi modern ekonominin gereklerine dayanmaktadır. Dil başka amaçları gerçekleştirmenin bir aracı olarak görülmekte; modern ekonominin gerektirdiği hızlı, eğitilmiş ve kolay iş gücü, ancak ortak bir dil ile mümkün olduğu düşünülmektedir. Devlet desteği olmadan bir dilin ortak standart bir dil haline gelmesi ve tatmin edici ekonomik bir menfaat sağlaması pek mümkün görünmediğinden, devlet bir dili ortak dil olarak kabul ederek ve eğitim yolu ile de destekleyerek yaygınlaştırmaktadır³⁴. Ancak, bu varsayımın ispatını sağlayacak pek bir veri bulunmamaktadır. Ampirik veriler, ulusal dilin tek dil olarak belirlenmesi ile ekonomik kalkınmışlık arasında herhangi bir korelasyonun bulunmadığını göstermektedir³⁵. Ayrıca pratikte devletlerin herhangi bir ekonomik menfaat ve talep olmaksızın hatta devletlere ek maliyet getirmesine rağmen (Katalanca örneğinde olduğu gibi) asimilasyon politikaları uyguladıkları vakidir.

Tek dillilik politikasının savunusunda diğer bir gerekçe ise demokratik süreçlerin gerektirdiği müzakere ve katılımın, ancak ortak bir dil ile gerçekleşebileceği varsayımdır. Temsili demokrasinin gerekli kıldığı vatandaşların bir biriyle müzakere edebileceği bir ortam, ortak bir dil olmaksızın mümkün olmayacaktır. John Stuart Mill, birçok dil topluluğu bulunmasının temsili demokrasiye engel teşkil edeceğini şu şekilde ifade etmektedir: “Bir halk arasında dostane duygular yoksa özellikle de farklı bir dilden konuşuyor ve okuyorlarsa; temsili bir

³³ ESMAN, a. 383.

³⁴ RUBIO-MARIN, Ruth: “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, s. 53.

³⁵ KOÇAK, Mustafa: Çok-Kültürlülük Açısından Dil Hakları, Liberta Yayınları, Ankara 2013, s. 212.

hükümet çalışmasına ihtiyaç duyan ortak (birleşik) bir kamuoyu oluşamaz”³⁶. Ancak bir halk arasında bulunan bazı dil topluluklarının kendi dillerini kullan(a)madığı yerlerde demokratik süreçlerin ne kadar gerçekleştiği tartışmalı bir durumdur. Dilsel olarak tamamen homojen bir topluma sahip neredeyse herhangi bir devletin olmaması, yalnızca tek/egemen bir dil kullanıldığında başka bir dil grubuna mensup sıradan halkın müzakere için gerekli olan bilgilere ulaşma olanağı kısıtlandığından dolayı temsili demokrasi süreci de tam anlamıyla sağlanmamış olacaktır.

Modern devletin bürokratik işleyişinin tek dillilik üzerinden çok daha kolay ve hızlı olacağı varsayımı, tek dillilik rejiminin pratik nedenlerden dolayı savunusunun gerekçesini oluşturmaktadır. Tek dillilik politikasının uygulandığı bir siyasi topluluğun, çok dilli denektaşlarına nazaran daha kolay işletilebileceği ve bu bağlamda maliyetinin (çeviri vb. ek masraflar yok) de daha az olacağı düşünülmektedir.

Tek dillilik üzerinden uygulanacak asimilasyonun, diğer (özellikle azınlık) dil gruplarına, çoğunluğun sahip olduğu bir kısım avantajlara ulaşabilme imkanı sağlayarak bazı “faydalar” sağlayacağı da ileri sürülmüştür. Ancak diğer dil toplulukları genellikle asimilasyona karşı çok direnç göstermişlerdir. Modern devletlerin fonksiyonlarını tek dil üzerinden gerçekleştirmeleri, azınlık grupların üyelerinin hayatlarında çeşitli zorluklar oluşturmuştur³⁷. Tek dillilik politikaları adeta topluluklar arasında hiyerarşik bir yapı tesis etmiştir. Modern ulus-devletlerin en çok başvurdukları tek dillilik politikaları varoluşsal bir hak olan ve insanın en temel haklarından olan dil haklarının ihlal edilmesine ve bazı dillerin yok olmasına (dilsel soykırım) neden olmuştur.

4. TEK DİLLİLİK POLİTİKASININ SONUCU: DİLLERİN KATLİ/ÖLÜMÜ

“Dil ölümü”, çoğunlukla dil politikalarının bir sonucu olarak meydana gelmektedir. İnsanlık tarihi boyunca dillerin fonksiyonlarında ve statülerinde değişimler meydana gelmiş; dil ölümleri, kayıpları ve değişimleri yaşanmıştır. Ancak bilinen tarihin hiçbir döneminde dillerin

³⁶ MILL, John Stuart: Consideration on Representative Government, in On Liberty and Other Essays, Oxford University Press, Oxford 1991, s. 428.

³⁷ LEVY, Jacob T.: “Language Rights, Literacy, and the Modern State”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, s. 232.

kaybolması bugünkü derecede “tehlükeli” bir hal almamış ve bu kadar hızla olmamıştır. Tahminlere göre son beş yüzyıl içerisinde, neredeyse yaşayan dil sayısı kadar dil kaybı meydana gelmiştir. Devletlerin çoğunda sistemli bir sayımın olmaması ve dil ile lehçe ayrımını sağlayacak evrensel/nesnel bir ölçütün bulunmaması gibi nedenlerden dolayı, bugün dünyada konuşulan ve yaşayan dil sayısı ile ilgili farklı rakamlar ifade edilmektedir. İddia edilen dil sayısı 6000 ila 8000 arasında değişmektedir. Yaşayan bu dillerin sayısal olarak büyük bir çoğunluğu kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. May, tahminlere göre dünyada konuşulan 6800 dilin % 20-50’sinin 21. yüzyılın sonunda yok olacağını belirtmektedir. Benzer şekilde Krauss, dillerin yüzde 50’sinin gelecek asırda yok olacağını ve yüzde 40’nın da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya geleceği öngörüsünde bulunmaktadır³⁸. Bazı sosyo-dilbilimciler yaşanan bu dil ölümlerini “dilsel soykırım” şeklinde ifade etmişlerdir.³⁹ Bunun anlamı o dilsel grubun bütün mensuplarının öldürülmesi değil; bireylerin kendi dillerini terk ederek başka dil alışkanlıkları edinmeleridir. Dil kaybı sıklıkla iki dilli veya çok dilli durumlarda, çoğunluk/hakim dilinin (politik güç, ayrıcalık ve sosyal prestij sahibi olan dil) azınlık dilinin fonksiyon ve çeşitliliği ile yer değiştirmesidir⁴⁰. Kısaca bir dil artık konuşanı kalmamışsa ölü sayılmaktadır.

Bir dili tamamen veya kısmen yok etmek ya da doğal gelişimini engellemek kastıyla aşağıdaki eylemlerden birinin gerçekleştirilmesini, Rudnycky’i “dilkırım”’a etkili bir kanıtı olarak değerlendirmektedir: 1) Ayrı bir dil konuşan bir topluluğun üyelerini soykırıma uğratmak; 2) Bir dilin doğal, organik gelişmesini engellemek maksadıyla baskıcı tedbirler dayatmak; 3) Tek dilli bir gruba dönüştürme hesabıyla iki dilli topluluğun kültürel gelişme koşullarını zorlamak; 4) Ayrı dil konuşan bir etnik grubun isteğine rağmen, bir dilin kamu okullarında öğretilme ve kitle iletişim araçlarında kullanılma hakkını inkar etmek; 5) Ayrı dil konuşan bir etnik grubun talebine rağmen bu grubun kültürel çabalarını ve dilini yaşatma gayretlerini maddi ve manevi olarak desteklemeyi reddetmektir⁴¹.

³⁸ KRAUSS, Michael: “The World’s Language in Crisis” Language, No: 68, 1992, s. 4-10.

³⁹ SKUTNABB-KİNGAS, Tove: Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?, NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.

⁴⁰ MAY, s. 258.

⁴¹ HASANPUR, Emir: Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları, Çev: Cemil Gündoğan, Avesta Yayınları, İstanbul 1997, s. 78.

Yani dalkırımsal tedbirler; tek tipleştirme, zora dayalı asimilasyon, etnik imha vb. nedenler ile alınmaktadır.

“Dil ölümü”, büyük ölçüde dilbilimsel olmayan nedenlerle dünyanın her tarafında meydana gelmiştir ve gelmektedir. Hiçbir dil, doğrudan dilsel yetersizliğinden dolayı kaybolmamıştır. Çünkü kelime hazinesi konuşmacıların mimiklerle idare etmesini gerektirecek kadar kısıtlı olan, belirli bir ses ve dilbilgisinden yoksun olan; kullanım standartları bulunmayan; sistemsiz veya yazısız olduğu için yapısı diğer dillerden daha hızlı değişen; soyut kelimeleri ve onları oluşturacak kapasiteleri olmayan; önemli estetik ve entelektüel ifade şekillerine hizmet etmeyen doğal bir dil yoktur⁴². Dil ölümleri, modern ulus-devletlerin tek dillilik rejimi üzerinden uyguladıkları asimilasyoncu politikaları ile ilgili bir durumdur. Yukarıda aktarıldığı gibi tek dillilik politikasında seçilen dilin dışında kalan dillerin statüleri mütemadiyen düşürülmekte ve hayatın “ciddi” alanların (eğitim, ulusal medya, hükümet vb.) dışına itilmektedir. Resmi tek dilin dışında kalan dillere yönelik devletin uyguladığı bu dışlama ve antipati politikası her zaman çıplak bir düşmanlık şeklinde olmayabilir ve çok ince haller alabilir. Bir dilin, Fishman’ın ifadesiyle “folklorlaşması”⁴³ yani sadece sanat, eğlence ve folklor gibi alanlarda kullanılması ve hayatın resmiyet alanından çekilmesi de dilin ölümüne neden olmaktadır. Çünkü siyasal olarak dil görünmez olmaktadır. Böylece sosyal işlev kaybına uğrayan bir dilin uzun süre yaşamını devam ettirmesi pek mümkün görünmemektedir.

Lionel Wee’ye göre, nasıl ki intihar dayanılmaz fiziksel bir hastalığın ve ruhsal bir stresin sonucunda gerçekleşmekte ise bunun gibi hiç kimse “iyi bir sebep”e sahip olmaksızın kendi dilini terk etmez⁴⁴. Modern ulus-devletlerin diğer dillere yaklaşımı genellikle “aşağılama” ve “düşmanlaştırma” şeklindedir. Bundan dolayı bireylerin dillerini terk etme nedenleri “korku” ve ekonomik, sosyal ve siyasal olarak daha “yüksek statü” isteğidir. Burada dil üzerinden uygulanan politikalar aslında o dil grubuna karşı bir ayrımcılık da barındırmaktadır. Ayrıca dilsel kaybın en önemli nedenlerinden olan asimilasyon genellikle şiddet,

⁴² CRYSTAL, David: Dillerin Katli, Çev: Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 44.

⁴³ CRYSTAL, s. 103.

⁴⁴ WEE, Lionel: Language without Rights, Oxford University Press, New York 2011, s. 53-54.

egemenlik ve baskının sonucu gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, asimilasyon bir topluluğun bir başka topluluk üzerinde kuvvet kullandığının bir işaretidir⁴⁵.

Dil ölümlerinin son bulması ve tehlike altındaki dillerin canlanması, ulus-devletlerin uygulamış olduğu tek dillilik politikasının değişimini gerektirmektedir. Uluslararası Tehdit Altındaki Dilleri ve Kültürleri Savunma Birliği'ne göre, tehdit altındaki dillerin hayatta kalma koşulları şunları içermektedir: 1) Dilin geleneksel topraklarında, hangi derecede olursa olsun özel veya devlete ait bütün okullarda, o dilde eğitim yapılması; 2) Dilin, otoritenin; topluluk, bölge ve ulusal düzeydeki faaliyetlerinde ve kamu tartışmalarında kullanılmasındır⁴⁶. Zaten dil haklarının esasını oluşturan azınlık dil haklarının gelişimine yol açan neden, azınlık dilleri ve o dilleri konuşanların küçük düşürülmesi ve dışlanması gibi politikalar olmuştur ve dil hakları esasen bunlara tepki olarak ortaya çıkmıştır⁴⁷. Dil ölümlerinin durdurulması, dillerin tüm özel ve kamusal alanlarda serbestçe kullanılmasına ve seçilmesine; dillerin yaşam koşullarını oluşturacak maddi ve manevi desteğine; dillerin eşit bir statü ile muamele görmesine dayalı bir dil politikası ile yani esasen dil haklarının çerçevesini çizdiği bir dil politikası ile mümkün olabilmektedir.

5. DİL POLİTİKALARININ “ASLİ HAKSIZLIKLARINA” KARŞI DİL HAKLARI

Dil politikaları ile dil hakları arasında sıkı bir bağ ve etkileşimsel bir ilişki bulunmaktadır. Dil politikaları bireylerin hangi dilsel haklara sahip olduğunu belirlediği gibi dil haklarının uygulanmasının çerçevesini de belirlemektedir⁴⁸. Bu bağlamda, uygulanan ve tercih edilen dil politikaları bazen dil haklarının esasını ihlal edebilmekte, bazen de dil haklarını merkezine alarak şekillenebilmektedir. Tarihsel olarak dil politikaları ile dil hakları arasındaki ilişkiye bakıldığında, dil politikaları dil haklarını ihlal eder bir biçimde daha eski bir tarihte ortaya çıkmıştır. Yukarıda detaylı bir biçimde anlatıldığı gibi, dil politikalarının ortaya çıkışı ulus-inşa süreçlerinin “asimilasyoncu” stratejilerinin bir sonucudur. Dil hakları ise uygulanan bu asimilasyoncu stratejilerin kemirici/yok edici etkilerine karşı, birey ve grupların dilsel olarak

⁴⁵ KOÇAK, s. 219-220.

⁴⁶ HASANPUR, s. 79.

⁴⁷ MAY, s. 257.

⁴⁸ KOÇAK, s. 215.

varlığını sürdürme ve bir var olma refleksi veya “mücadelesi” sonucunda ortaya çıkmıştır. Dil hakları, devletin dil politikaları karşısında bireyin toplumsal bir varlık olarak, kimliği ile anlamlı bir yaşam sürdürme ve ait olma ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla tanınmaktadır⁴⁹. Günümüzde dil hakları açıkça azınlık dil haklarıyla ilgilidir. Hakim dil grubunun bu noktada sorunu bulunmamaktadır. Çünkü sahip olduğu dil hakları ya yasal ya da pratik olarak garanti altına alınmıştır. Bu çerçevede, “azınlıkların” dil hakları uluslararası belgelerde daha sık görünmeye başlamıştır.

Dil hakları, en sade şekliyle tüm özel ve kamusal alanlarda “anadili”nin serbestçe kullanımı ve seçimi olarak tanımlanabilir. Daha geniş anlam ve boyuta sahip olmakla birlikte dil haklarının temelini “anadili”⁵⁰ oluşturmaktadır. Dolayısıyla anadilinin taşıdığı önem ve anlam doğrudan dil haklarının önemini de belirlemektedir. İnsanın bilinçaltına inen, kimliğinin temel taşı sayılan ve toplumla en güçlü bağlarını oluşturan bir unsur olarak anadili, beşeri bir varlık olarak kendi kendisini üretebilmesinin en esas araçlarından biridir⁵¹. İnsanın kişiliğinin doğal bir parçasını teşkil eden anadili ile doğuştan gelen ve koparılmaz olan ilişkisi, dil haklarının mahiyet ve niteliğini de esasen belirlemektedir.

Dil haklarından neyin anlaşılması gerektiğiyle ilgili Skutnabb-Kangas, dört öğeye vurgu yapmaktadır: 1) Her sosyal grup kendini bir ya da daha fazla dille kimliklendirme hakkına sahiptir. Bu kimiklendirme diğerleri tarafından da kabul edilmeli ve saygı görmelidir. 2) Her çocuk, üyesi olduğu grubun dilini (dillerini) öğrenme hakkına sahiptir. 3) Herkes, kendi dilini resmi alanlarda kullanma hakkına sahiptir. 4) Herkes, yaşamakta olduğu ülkenin resmi dillerinden birini öğrenme hakkına sahiptir⁵². Dil Hakları Evrensel Bildirgesi madde 3/1, dil haklarının bireysel kapsamını şu şekilde ifade etmektedir: *Bir dil topluluğunun üyesi olarak tanınma; özel ve kamusal alanlarda kendi dilini kullanma; kendi ismini kullanma; kendi dil topluluğunun başka üyeleriyle ilişkide bulunma ve ortaklık kurma; kendi kültürünü koruma ve geliştirme hakkı.* Madde 3/2

⁴⁹ ERAYDIN VİRTANEN, s. 18.

⁵⁰ Muhtelif biçimlerde tanımlanan anadili, kısaca insanın içinde doğup büyüdüğü aile, bağlı olduğu topluluk veya çevreden öğrendiği dil olarak tanımlanabilir.

⁵¹ CANGIZBAY, Kadir: *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, 2. Baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara 2007, s. 49.

⁵² GÖKÇEN, Sinan: “Bir Milletti Dillendirmek”, in Uzpeder, Ebru (Ed.), *Avrupa Sürecinde Dil Hakları*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul 2003, s. 17.

ise dil haklarının kolektif içeriğini; dil grupların kendi dilleri ve kültürlerinin öğretilmesi, kültürel hizmetlere erişim, iletişim araçlarında kendi dillerinin ve kültürlerinin hakkaniyetli bir şekilde yer alma, hükümet kurumlarında ve sosyo-ekonomik ilişkilerde kendi dilinin ihtiram görme hakkı şeklinde belirtmektedir.

Dil hakları, insan haklarının ve azınlık haklarının dil kullanımına ilişkin olanlarını kapsayan genel bir kavramdır. Dil hakları, kültürel haklar, ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı, örgütlenme hakkı ve kimliğini koruma hakkı gibi haklarla doğrudan ilintilidir⁵³. Dil haklarının kapsam alanı sadece klasik insan hakları ile sınırlanmamaktadır. Dil haklarının insan hakları sistematigindeki yeri ile devlet güçlerinin uygulamalarının yanı sıra bireyin durumuna ilişkindir. Dil hakları, temel haklar ayrımındaki, negatif, pozitif ve aktif statü haklarının her birisinin bünyesinde yer edinebilmektedir. Devletin müdahaleden kaçınması gereken durumlarda, kısıtlılık ve yasak getirmemesi halinde negatif statü hakları arasındadır. Devletin sosyal hizmetlerde (okul, sağlık vb.) olumlu yükümlülükler üstlenmesi durumunda da dil hakları pozitif statü haklarındandır. Bunlar birlikte düşünüldüğünde, bu hakların sağlanması noktasından da aktif statü hakları arasındadır⁵⁴. Fernand de Varennes, dil haklarını genel insan haklarının bir parçası olarak değerlendirmekte; ayırım yasağı ve ifade özgürlüğü gibi temel insan haklarından neşet eden dil hakları için ayrı bir hak kategorisinin olmadığını belirtmektedir⁵⁵. Geleneksel insan haklarının esasen dil haklarını kapsadığını düşünmektedir. Ancak diğer yandan geleneksel insan haklarının, dil hakları ile ilgili bazı sorunları çözme konusunda yetersiz ve aciz olduğu da ileri sürülmektedir. Mesela her etnik veya ulusal azınlık grubu, devlet okullarında anadiliyle eğitim görecektir midir? Parlamento, mahkeme ve genel olarak bürokraside hangi diller kabul edilecektir? Bu tür sorular karşısında geleneksel insan hakları öğretilerinin çoğu – yanlış değil – hiç yanıt vermemektedirler. Her ne kadar ayrımcılık yasağı ve ifade özgürlüğü gibi geleneksel insan haklarının dil haklarına bakan boyutları

⁵³ ERAYDIN, Özelem: “AB İlişkileri Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları”, in Menz, Astrid / Schroeder, Christoph (ED.), Türkiye’de Dil Tartışmaları, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 152.

⁵⁴ ARZOZ, Xabier: “The Nature of Language Rights”, JEMIE, 6 (2), 2007, s. 6.

⁵⁵ DE VARENNES, Fernand: “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, IJMS, Vol.: 3, No: 1, 2001, s. 15 vd.

bulunmakla birlikte, dil haklarını tam anlamıyla garanti altına alamadıklarından dolayı dil hakları ayrı bir hak kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada dil haklarının niteliklerinin neler olduğu ve hangi temellere dayandığı, savunusunun temel dayanaklarının neler olduğu devreye girmektedir.

6. DİL HAKLARININ DAYANAK VE NİTELİKLERİ

Dil haklarını önemli kılan değerlerin neler olduğu; dil haklarının neden savunulması gerektiği; nasıl bir temelde savunulabileceği ve dayanaklarının neler olduğu konusunda muhtelif argümanlar ileri sürülmektedir. Mesela bu bağlamda, “dillerin ölümünü neden önemsemeliyiz?” şeklindeki bir soruya, David Ceystal beş neden öne sürmektedir: Çünkü çeşitliliğe muhtacız; dil kimliği ifade eder; diller tarihin ambarıdır; diller insanlığın toplam bilgisinin bir parçasıdır; diller başlı başına ilgi kaynağıdır⁵⁶. Dil hakları savunusu ile ilgili bakış açıları ve ileri sürülen fikirleri; biri dil haklarını hak temelinde ele alan, diğeri yarar temelinde ele alan iki grup altında toplamak mümkündür. “Hak temelli” olan dili konuşanların haklarına, “yarar temelli” olan dillerin insanlık için önemine işaret etmektedir.

A. Dil Haklarının “Yarar” ve “Hak” Temelinde Ele Alınması

Dil haklarını yarar temelinde savunan bakış açısında dil, ekolojik ve estetik bir değer ve epistemik bir kaynak olarak değerlendirilmektedir⁵⁷. Bu anlayışta her bir dil insanoğlunun ortak mirası olarak görülerek, dilin kendisine önem atfedilmektedir. Her bir dil, insanın duyuş, düşünüş ve yaşayış biçiminin farklı bir ifadesi olarak insanlığın ortak zenginliği şeklinde değer gördüğünden dolayı, bütün diller konuşanlarından ve konuşanların haklarından bağımsız olarak korunmayı gerektirmektedir. Bu anlayışta, nasıl ki insanoğlunun tarihte başarmış olduğu sanat, fikir ve gelenekler korunmaktaysa, onların taşıyıcısı olan dillerin de onlar gibi hatta evleviyetle korunması gerekmektedir⁵⁸. Burada dil çeşitliliği bizatihi bir değerdir. Örnekler genellikle estetik karakter esaslı olup, dünyanın fazla çeşit ve dil ile daha renkli ve dinamik olduğu düşünülmektedir.

⁵⁶ CRYSTAL, s. 46-71.

⁵⁷ Koçak, s. 272-276.

⁵⁸ PATTEN, Alan / KYMLICKA, Will: “Introduction Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, s. 45.

Dil çeşitliliği bio-çeşitlilik gibi ele alınarak, dillerin korunması ekolojik bir temelle ve ekosistem kavramıyla ilişkilendirilmektedir. Ekosistem kavramı bir bütün olarak yaşayan varlıkların bir ilişkiler yumağı sayesinde var olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Ekosistemdeki öğelerden herhangi birine gelen zarar, sistemin bütünü için öngörülemeyecek sonuçlar doğurabilmektedir⁵⁹. Bir canlı neslinin ölmesi nasıl dünyayı küçültüyor ve ekolojik sisteme zarar veriyorsa, bir dilin ölmesi ve yok olması da böyledir; bir dilin ortadan kaldırılması, insanın ortak varlığından bir şeylerin bütün zamanlar için ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla dil haklarının korunması, bütün dillerin varlığını sürdürmesi için önemlidir. Diller insanoğlunun ortak mirasıdır ve insanlık bütün dillerin ortaya koyduğu kültür ve bilgi birikiminden faydalanmaktadır. Bu yaklaşımın ipuçlarını bazı uluslararası belgelerde de görmek mümkündür. Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Şartı'nın Önsüzünde kullanılan “bir kısım yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan Avrupa'nın büyük bölgesel ve azınlık dillerinin; Avrupa'nın kültürel zenginliğine... olan katkıları düşünülerek” gibi ifadeler de, kısmen böyle bir anlayışı yansıtmaktadır.

Yazar temelinde dil haklarını savunan bir anlayış, dil haklarını insan hakları kategorisinde değerlendirmemektedir. Zira haklar kişilere değil, dilin bizatihi kendisi esas alınarak temellendirilmektedir. Bu yaklaşım, dil haklarının korunması ve savunulması konusunda yetersiz kalmaktadır. Dil haklarını korumak, ifade dilen faydayı sağlamaktadır ve bu önemli bir noktadır. Ancak bu yaygın faydaları dil haklarının, temel bir gerekçesinden çok, arzu edilen bir yan ürünü olarak görmek daha sağlıklı bir değerlendirmedir⁶⁰. Ayrıca hak sahipliği, dilin ve kültürün sağladığı faydaya dayandırıldığında kaçınılmaz olarak değer açısından bir dil ve kültür hiyerarşisi yaratmaktadır ki, bunun nihayetinde bazı dillerin feda edilmesine varmaktadır⁶¹. Kısaca burada dil hakları tam bir güvence altına alınmamaktadır. Dolayısıyla dil haklarının güvenliğini sağlayacak başka bir yaklaşım gerekmektedir.

Dil haklarını, dili konuşanların haklarından hareketle temellendiren anlayış, adalet ve eşitlik gibi temel değerlere vurgu yapmaktadır. Dil hakları, bireyin toplumsal bir varlık olarak yaşamını sürdürme, kültürel

⁵⁹ KRAUSS, s. 8.

⁶⁰ KYMLICKA, Will: Çokkültürlü Yurttaşlık – Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998, s. 195.

⁶¹ KOÇAK, s. 277.

kimliğini koruma, sağlıklı bilişsel gelişim gösterme, öz saygısını koruma, fırsat eşitliği ve milli gelirden pay alma bakımından önem arz etmektedir⁶². Yarar temelli yaklaşımın aksine bu yaklaşım tarzında dil haklarının savunulması ve dilin yok olmaması, dilin bizatihi kendisi için değil, o dili iletişim aracı olarak kullanan ve o dile kimliksel sembolik değer atfeden grup ve o grubun bireyleri için önem arz etmektedir. İnsanların (sadece bireylerin değil) onurlu bir hayat sürebilmesi için dil haklarının gerekliliği vurgulanmaktadır.

May, dili konuşanların bireysel, sosyal, ekonomik ve politik hak ve statülerinden hareketle dil haklarının temellendirmektedir. Dil kaybı, dilsel gerileyiş, dil değişimi ve dillerin “marjinalleşme”si doğal bir süreç ve dilbilimsel bir olgudan ziyade; tarihsel, sosyal ve politik olarak inşa edilmiş bir süreç ve eşit olmayan güç ilişkileri ile ilgilidir. Bu inşa süreci ve eşit olmayan ilişki esasen, dil toplulukları üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla dil haklarının korunması ve savunulması, o dil topluluklarının haklarının korunması anlamına gelmektedir⁶³. Dil haklarından yoksun bir dilin kaybolması ile ilgili endişe dilin kendisi için değil, dilin kaybı sonucunda o dil topluluğun iletişimsel ve kimliksel kaybı ile ilgilidir.

Dil haklarının temellendirilmesi, kısmen dile yüklenen anlam ve işlev ile ilgili bir durumdur. Dile yüklenen farklı anlam ve değerler, dil haklarının dayanak ve temellerine yönelik farklı yaklaşımlara neden olmuştur. Mesela dil, estetik bir değer olarak değerlendirildiğinde hakları farklı dayanaklar ile savunulurken; dil, iletişim aracı ve kimlik için sembolik değer olarak ele alındığında hakları daha farklı temeller üzerinden savunulmaktadır. Aynı zamanda dilin taşıdığı anlam veya dile yüklenen fonksiyon, dil haklarının boyut ve niteliklerinin belirlenmesi noktasında da önem arz etmektedir.

B. Dil Haklarının Nitelikleri

Dil haklarının niteliklerinin tespitinden önce, dilin nitelik ve fonksiyonun belirlenmesi gerekmektedir. Çünkü dile yüklenen fonksiyona göre, tanınacak dil hakları ve buna bağlı onların nitelikleri değişiklik gösterebilmektedir. İnsanın en temel, asli ve ayırıcı fonksiyonlarından belki de en başta olanı dil üzerinden gerçekleşmektedir. Bu manada, bir insanın “insani bütünlüğü” için gerekli olan en esas olgulardan biri olan

⁶² ERAYDIN, “AB İlişkiler Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları”, s. 150.

⁶³ MAY, s. 257-265.

dilin, iletişime ilişkin ‘‘araçsal’’ ve kimliğe ilişkin ‘‘kurucu ve sembolik’’ olmak üzere başat iki fonksiyonundan –her ne kadar bu iki fonksiyon her zaman birlikte ve aynı önem derecesinde bulunmuyorsa da– bahsetmek mümkündür⁶⁴. Dil politikaları, dilin bu iki işlevi üzerinden şekillenmiş oldukları gibi; dil hakları da dilin bu iki fonksiyonuna göre oluşmaktadır.

Dilin bu iki fonksiyonu her ne kadar bir birinden tamamen bağımsız olmamakla birlikte, öne çıkan/vurgulanan fonksiyon dil haklarının mahiyetini şekillendirmektedir. Dilin araçsal/iletişimsel boyutu vurgulandığında; dilin zarar görmesi, iletişim üzerinden sağlanan hakların ve çıkarların zarar görmesine denk gelmektedir. Dilsel bozulma süreci, bireylerin, kendi deneyimlerini iletebilme ve başkalarının iletişimini anlayabilme sürecindeki çıkarları üzerinde olumsuz etkiler yapmaktadır⁶⁵. Dilin mahiyetinin bozulması veya asimile olması, grubu oluşturan kişiler arası iletişimi bozmakta ve dolayısıyla da grup içindeki iletişime bağlı haklara ve menfaatlere zarar vermektedir. Bu açıdan, dil haklarının önemi diğer hakların öneminden ileri gelmektedir. Klasik insan hakları nazariyesinde de, dilin iletişimsel fonksiyonu esas alınmakta; dil hakları da, başta ifade özgürlüğü, adil yargılanma hakkı ve dernek kurma özgürlüğü gibi hakların türevi olarak önem arz etmektedir. Dil hakları, sosyal, sivil ve politik diğer hakların gerçekleşmesine araçsallık etmektedir⁶⁶. Dolayısıyla dil hakları türevsel ve *araçsal* bir hak niteliğine sahiptir. Ancak dilin iletişimsel işlevinden hareketle, dil haklarını araçsal haklar kategorisine indirgemek, birey ve grupların dil emniyetini sağlama konusunda yetersiz kalmaktadır. Kişinin kullandığı dilin tehlikede olması, kişinin temel toplumsal ihtiyaçlarını ve toplumsallaşma sürecinin yanı sıra bireyin kendi öz varoluşuna da bir tehdit oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, dil haklarını sınırlı bir alana hasretmektedir.

Dil, salt bir iletişim aracı değil; aynı zamanda bir kimliktir. Kimliğin biri tanımlama ve tanınma, diğeri aidiyet olmak üzere temel iki bileşeni bulunmaktadır. Kendini tanımlama ve toplum içinde belli bir sıfatla, toplumsal olarak tanınma hem insana özgüdür hem de insani bir

⁶⁴ KOÇAK, s. 232.

⁶⁵ BLAKE, Michael, ‘‘Language Death and Liberal Politics’’, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, s. 214.

⁶⁶ RUBIO-MARIN, s. 63.

ihtiyaçtır. “Toplumsal tanınma”nın en temel aracı öncelikle konuşma dili, ardından da yazılı bir dil ve “kültürel eda”dır⁶⁷. Dil, birçok insan için kendi kendini anlamının ve toplumsal olarak kendini tanımlamanın hayati bir yönünü oluşturmaktadır. Bir dil grubunun üyeleri, kendilerini sosyal dünyadaki yerleri ile anlamlandırır ve tanımlarlar. Bu sosyal dünya alanını ise öncelikle anadili ve geleneksel dil oluşturmaktadır⁶⁸. Başta Charles Taylor olmak üzere pek çok teorisyen, bireysel kimlik zemini için dilin önemini kabul etmektedir⁶⁹. Dil, sadece bireysel kimlik için değil, aynı zamanda birçok grup için grupsal kimliğin de temel unsurdur. Green, dilin kimliksel işlevini şöyle ifade etmektedir: “Dil bir kimlik belirteci (göstergesi), bir kültürel miras ve toplumun somut bir ifadesidir”⁷⁰. Birçok etnik topluluk için dil kendi kimliklerinin özünü teşkil etmektedir. Kısaca dil, hem bireysel kimlik hem de kolektif kimlik için önemli bir fonksiyona sahiptir. Dil, insanın varoluşunu gerçekleştirmesi ve beşeri bir varlık olarak kendi kendini üretmesinin temel bir unsurudur. Bu bakış açısında dil hakları sadece araçsal haklar kategorisinde görülmemekte; *ontolojik (araçsal olmayan)* bir hak olarak değerlendirilmektedir. Böyle bir hak, aynı zamanda bireysel özerkliğin gerçekleşmesi olarak ve kendine saygının bir temeli olarak kültürel üyeliğin korunması lehinde olan tezler tarafından da desteklenmektedir. Varoluşsal bir hak olan dil haklarının değer ve önemi, başka bir “iyi”nin aracı olmaksızın, bizatihi kendisine içkindir.

Dil haklarının niteliğine yönelik tartışmalarda *kolektif haklar – bireysel haklar* ikilemi önemli bir yer teşkil etmektedir. Dil hakları ile ilgili (esasen azınlık haklarıyla ilgili) yapılan bu tartışma sağlanan haklardan kimlerin yararlanacağı ile ilgili bir tartışmadır. Kolektif haklar kişilerin ancak başkaları ile birlikte kullanabildiği veya kolektif bir yarar ya da “topluluk” için bir yarar elde etme adına kullanılan haklar olarak görülmektedir. Başka bir ifadeyle, kolektif haklar “kendilerine ait farklı kültürel özellikleri korumak ve geliştirmek için ‘toplulukların’ kullandığı

⁶⁷ AYDIN, Suavi: Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara 2009, s. 15. Kimlik meselesi hiçbir kişi ve grup tarafından göz ardı edilmemektedir. İnsanlar kendilerini daima bireysel ve kolektif olarak tanımlama ihtiyacında ve çabasında olmuşlardır.

⁶⁸ BLAKE, s. 213.

⁶⁹ PATTEN / KYMLICKA, s. 45.

⁷⁰ GREEN, Leslie: “Are Language Rights Fundamental?”, Osgoode Hall Law Journal, Vol.: 25, No: 4, 1987, s. 659.

bir hak” olarak tanımlanabilir⁷¹. Bireysel haklar ise bireye ait temel özgürlükleri korumaya yönelik haklardır. Bu ayırım “evrensel” ve “grup ayırımı”na denk gelmektedir. Evrensel haklar, belirlenmiş dil grubu ne olursa olsun, yetki alanıyla ilgili herkesin sahip olduğu haklardır. Kolektif haklar ise yalnızca belirlenmiş dil grubunun ve üyelerinin sahip olduğu haklardır. Bireysel dil hakları, dil haklarıyla ilgili bölgede/ülkede ikamet edenlerin sayısına bakmaksızın, bir bireyin talep edebilme hakkıdır. Bunun aksine kolektif dil hakları ise, belirli bir talep ve yeterli sayı ile sağlanabilmektedir⁷². De Varennes’e göre dil hakları, ayırım yasağı ve ifade özgürlüğü gibi temel insan haklarından doğmuştur. Bu haklar ise bireysel haklar olarak kabul edilmekte; azınlık veya çoğunluk grubuna mensubiyet fark etmeksizin herkes bu haklardan yararlanabilmektedir. Dolayısıyla dil hakları kolektif haklar değil, bireysel haklardır. Dilin mahiyeti gereği toplu olarak kullanılabilmesi, dil haklarını kolektif haklar kategorisinde değerlendirilmesi gerektiği anlamına gelmemektedir. Tam da bu nokta, dilin sadece bir grupta kullanılabilen ve sürdürülebilir kolektif bir mülk olma doğası, dil haklarının kolektif haklardan olduğu tezini ortaya çıkarmaktadır. Dil, bir kültürün taşıyıcısı ve kültürel kimliğin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan ana ögesi olduğundan dolayı, doğası gereği bireysel değil kolektif bir yapıya sahiptir. Bundan hareketle dil ile ilgili hakların doğası kolektif olmalarıdır⁷³. Ancak bu kolektiflik, bireyi sınırlayan veya bireyi bu hakkı kullanmaya zorlayan (genellikle bireysel hakları merkeze alanların ifade ettikleri endişe) bir yapıda değildir. Uluslararası belgelerde dil hakları genellikle bireysel haklar (“azınlık grupları” değil, “azınlık mensubu bireyler” ifadesi kullanılmakta) kapsamında değerlendirilmekle birlikte; Arzo, bu belgelerde ifade edilen “limitler/yeterli sayı” dil haklarının kolektif boyutuna işaret ettiğini belirtmektedir⁷⁴. Aslında bireysel ve kolektif dil hakları birbirine zıt haklar değil; birbirini tamamlayan haklardır. Dil haklarının bazıları (ifade özgürlüğü ve yargı sürecinde anadilin kullanılması gibi) bireysel olarak kullanılırken; diğer bazıları ise (anadilinde eğitim hakkı gibi) zorunlu olarak – yeterli bir sayı

⁷¹ ÇAVUŞOĞLU, Naz: Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları, 2. Baskı, Su yayınları, İstanbul 2001, s. 55.

⁷² PATTEN / KYMLICKA, s. 31-32.

⁷³ PAULSTON, s. 80.

⁷⁴ ARZOZ, s. 3.

gerektirmekte – kolektif olarak kullanılmaktadır. Ancak bireysel dil haklarının zeminini kolektif yapı oluşturmakta ve bu hakların varlığı için kolektifliğin korunması gerekmektedir. Dolayısıyla dil haklarını, bireysel kullanım iradesine bağlı kolektif haklar olarak nitelenmek yanlış olmayacaktır.

Dil hakları için diğer bir nokta da *tolerans (hoşgörü) odaklı haklar – destekleme odaklı haklar* arasındaki ayrımdır. Bu ayrım genel insan hakları terminolojisinde kullanılan “negatif haklar” ve “pozitif haklar” ayrımına benzemektedir. İnsan haklarındaki negatif haklar, devletin karışmamasını yani müdahale etmemesini ifade ederken; pozitif haklar ise, tam tersi olarak, bu hakların gerçekleşmesi için devletin müdahale etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Tolerans odaklı haklar, bireyleri hükümetin dilsel müdahalesine karşı korumaktadır. Bireyler, devletin herhangi bir müdahalesine maruz kalmaksızın, istedikleri herhangi bir dili evlerinde, işyerlerinde, derneklerinde ve sosyal organizasyonlarında kullanabilme hakkına sahiptirler. Tolerans odaklı dil haklarının teorik kökeni, liberalizmin “minimal devlet” ve “iyiniyetli ihmal” mottolarına dayanmaktadır. Bu yaklaşım, birçok konuda olduğu gibi dil politikasında da “düzenlememeyi” en iyi çözüm olarak görmektedir. Belirli bir dilin dışlanması veya teşvik edilmesi ve desteklenmesi söz konusu değil; devlet, ülkedeki bütün dillere, eşit mesafededir⁷⁵. Devletin bir dil politikası düzenlememesi ve bireylerin kendi aralarında kullandıkları dillere müdahale etmemesi şeklinde anlaşılabilir olan tolerans odaklı dil hakları, klasik insan haklarındaki negatif haklara denk gelmektedir. De Varennes’e göre, iyi kurulmuş bir insan hakları anlayışı dilsel azınlıkların birçok önemli talebini karşılayabilmektedir⁷⁶. Çünkü dil hakları, ayrımcılık yasağı ve ifade özgürlüğü gibi insan haklarından doğmuştur. Ancak Arzo’ya göre, ayrımcılık yasağı vb. argümanlar, aslında zımni bir şekilde dil haklarını tanımamanın bir gerekçesidir⁷⁷. Dil haklarını, esasen genel olarak azınlık haklarını, klasik insan haklarının ayrımcılık yasağı gibi haklarla tanımlamak; var olan eşitsizliğin devamını mümkün kılmaktadır. Çünkü devletler, özellikle dil politikasında, zorunlu olarak bir veya birkaç dilin lehine politika yürütmüşlerdir. Zaten dil hakları da, yürütülmüş olan haksız dil politikalarının sonucunda ortaya çıkmışlardır.

⁷⁵ PATTEN / KYMLICKA, s. 26, 32-33.

⁷⁶ DE VARENNE, s. 11.

⁷⁷ ARZOZ, s. 11-13.

Klasik liberal teorinin, tolerans esaslı yaklaşımı ve müdahale etmeme prensibi, din noktasında bir çözüm getirme kapasitesine sahip olsa da dil meselesinde bir çözüm getirememektedir. Devlet, dinlere karşı “nötr/tarafsız” olabilir, ancak diller için aynı şekilde davranamaz⁷⁸. Çünkü devlet bazı işlevlerini (yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerini) dil vasıtasıyla yerine getirdiğinden dolayı, “bilmecburiye” bir veya birkaç dil tercihinde bulunmak zorundadır. Örneğin kamu kurumlarında ve devlet okullarında dinsel yeminlerin yerine seküler (tarafsız) bir yemin koyulabilir. Ancak böyle tarafsız bir “dil” bulunmamaktadır. Minimum da olsa, birçok devlet kendi kurumlarında çalışanlardan ve görevlilerden, etkili bir iletişim için, bir dilde (resmi dilde) yeterli olmalarını zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla devletler, yasal ya da fiili, bir veya birkaç dile onay vermekten kaçınamazlar.

Destekleme odaklı haklar, belirli bir dilin kamu kurumları tarafından kullanımını içermektedir. Bu haklar, bireylerin belirli bir dili, mahkemeler, yasama faaliyeti, kamu okulları ve diğer kamu hizmetleri gibi kamuya açık olarak kullanabilmesini gerekli kıldığı haklardır⁷⁹. Destekleyici haklarda devlete aktif bir yükümlülük düşmektedir. Dil grubunun dilinde gerekli olan faydayı elde edebilmesi için destekleyici/pozitif haklar sağlamak bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Esasen destekleyici hakların amacı, dezavantajlı durumda olan grupları ve onların bireylerini fiiliyatta eşit hale getirmektir. Tolerans merkezli rejim ile destekleme merkezli rejim arasında dil haklarının sağlanması ve korunması konusunda derece farkı bulunmaktadır. Tolerans esaslı bir rejim, dil haklarına tam bir güvence sağlamazken; tam anlamıyla destekleme esaslı bir rejim dil haklarının güvenliğini tam sağlamaktadır.

Destekleme odaklı dil hakları, doğal olarak ülke içerisinde bulunan dillerin kamusal alanda kullanılmasını yani kurumsal veya resmi çok dilliliği beraberinde getirmektedir. Bir devlet, kendi ülkesinde bulunan birden fazla dili resmi dil olarak kabul ettiğinde; yani resmi veya kurumsal çok dilliliği tercih ettiğinde, çeşitli seçenek ve muhtelif sorunlarla karşılaşmaktadır. Onay gören bütün dillerin (azınlık ve çoğunluk dilleri) tam bir eşit statüye sahip olup olmayacağı veya tüm bölgelerde ve kamu kurumlarında geçerli olup olmayacağı gibi, bir dizi

⁷⁸ RUBIO-MARIN, s. 175.

⁷⁹ PATTEN / KYMLICKA, s. 26-27.

soru(n)lar resmi/kurumsal çok dilliliğin muhtelif biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

7. KURUMSAL ÇOK DİLLİLİK POLİTİKALARI: DİL HAKLARININ UYGULANMASI

Tek dillilik politikasının aksine çok dillilik politikasında, birden fazla dile “resmi statü” tanınmaktadır⁸⁰. Kurumsal/resmi çok dillilik rejiminde, kamu hizmetleri ve devletin çeşitli işlevleri birden fazla dilde gerçekleşmektedir. Çok dillilik politikasını benimsemiş devletlerde, bu dillerin hukuki etkileri, bölgesel ve kurumsal geçerlilik dereceleri gibi bazı durumlar pratikte oldukça karmaşık düzenlemeler ve farklı modeller ortaya çıkarmıştır. Bununla birlikte kamu kurumlarında birden fazla dili tanyan dünyadaki muhtelif devletlere bakıldığında, “kişisellik ilkesi (personality principle)” ve “bölgesellik ilkesi (territoriality principle)” şeklinde iki ayrı yaklaşım ve model göze çarpmaktadır.

“Kişisellik ilkesi”, genellikle coğrafik olarak ülkenin neresinde olduklarına bakmaksızın vatandaşların aynı dil haklarından yararlanmaları anlamına gelmektedir. Bunun tersi olarak “bölgesellik ilkesi” ise, dil haklarının yerel koşullara göre bölgeden bölgeye değişiklik arz ettiğini ifade etmektedir. Bölgesellik ilkesinde, dil hakları ülke içinde coğrafik olarak kişinin kendini içinde bulduğu veya yaşadığı bölgeye yani kişinin coğrafik konumuna dayanmaktadır. Kişisellik ilkesinde, dil hakları bireyleri takip etmektedir; yani bireyler ülkenin her yerinde eğitime, mahkemelere, kamu kurum ve hizmetlerine ilişkin aynı dilsel haklara sahiptir⁸¹. Kişisellik modelini Laponce “taşınabilir” olarak nitelemektedir. Tanınan haklar, hak sahipleri ile birlikte gezinmektedirler⁸². Uygulamada dünyanın herhangi bir yerinde bu iki modelin “saf” bir örneğini bulmak oldukça zordur. Çok dilli rejimlerin çoğu, en azından bazı dil haklarının devletin bütün sınırları içerisinde değişmez kılınmasını ve bazılarının ise yerel koşullara göre bölgeden bölgeye değişmesini içermektedir. Ancak çok dilli rejimler arasındaki

⁸⁰ ESMAN, s. 384.

⁸¹ PATTEN, Alan: “What Kind of Bilingualism?”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, New York 2003, s. 296.; PATTEN / KYMLICKA, a.g.e., s. 29.

⁸² Aktaran; REAUME, Denise G.: “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, New York 2003, s. 276.

önemli olan ayırım, bu iki ilkeye yönelik yaptıkları vurgu derecesi ve yoğunluk oranıdır.

Reaume'e göre, kişisellik ilkesi, teorik düzeyde klasik insan hakları çerçevesinde ve negatif özgürlük bağlamında temellendirilmektedir⁸³. Ancak dil haklarının niteliklerinde değinildiği gibi, dil hakları sadece klasik bireysel insan hakları veya hoşgörü esaslı olarak değerlendirildiğinde, dil haklarına yönelik tam bir koruma sağlamakta yetersiz kalınmaktadır. Bu temellere dayalı kişisellik ilkesi, ancak destekleyici haklar ile birlikte dil haklarının güvenliğini temin edebilir ki, uygulamada genellikle devletler bu şekilde bu ilkeyi gerçekleştirmektedirler. Kanada ve Güney Afrika, önemli derecede kişisellik ilkesine göre çok dillilik rejimini uygulayan iki örnek ülkedir. Kanada'nın resmi dilleri olan İngilizce ve Fransızca, Parlamento ve Federal Hükümette eşit hak ve imtiyazlardan yararlanmaktadırlar. Eyaletler⁸⁴ ve Belediyeler iki dilli olmak zorunda değildirler. Kanada Hak ve Özgürlükler Yasası, bir azınlık dilinde eğitim almayı (yani İngilizce konuşan Eyaletlerde Fransızca; Fransızca konuşan Eyalette – Quebec'te – İngilizce eğitim görmeyi) garanti altına almıştır. Ülkenin herhangi bir yerinde “yeterli sayı” koşulu (teknik koşullar dışındaki neredeyse tek koşul) sağlandıktan sonra İngilizce ve Fransızca eğitim alma imkânı bulunmaktadır⁸⁵.

Bölgesellik modeli, aynı dili konuşan insanların coğrafik olarak beraber oldukları; “bölgesellik” fikri üzerine temellendirilmektedir. Laponce, bölgesellik çözümünün sabit sınırlar vasıtasıyla mümkün olduğu kadar dillerin birbirinden ayrılması gerektiği fikrinden ileri geldiğini ifade etmektedir⁸⁶. Bu modelde, dillerin belirli bir coğrafya ve bölge üzerine yoğunlaştığı kabul edilerek, ülke içindeki farklı diller için buldukları bölgelerde dil hakları tanınmaktadır. Bölgesellik ilkesi adeta ülkeyi tek dilli bölgelere ayırarak, çok dilli bir durum oluşturmaktadır. Şayet devletin farklı bölgelerinde, tek dil konuşulmaktaysa her bir bölge için farklı dil politikaları yasallaştırmak pek bir sorun yaratmamaktadır. Ancak

⁸³ REAUME, s. 284-285.

⁸⁴ Kanada 10 Eyalet, iki Bölge ve Merkezden oluşan bir federasyondur. Sadece Quebec'te (%83,3) Fransızca konuşan çoğunluktadır.

⁸⁵ TACAR, Pulat: Kültürel Haklar, Dünyadaki Uygulamaları ve Türkiye İçin Bir Model Önerisi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1996, s. 132-133.; PATTEN, s. 298.

⁸⁶ REUME, s. 277.

ülke içindeki bölgelerin dilsel açıdan homojen olmadığı, bölgede egemen olan çoğunluk dilinin yanında azınlık dilinin de var olduğu durumlarda (A ve B bölgeleri; A bölgesinde B dili azınlıkta ya da B bölgesinde A dil azınlıkta), “salt” bir bölgesellik ilkesinin uygulanması, o bölgedeki azınlıklar için dil haklarını sağlamamaktadır⁸⁷. Çok dilli toplumların demografik yapılarının farklılığı, önemli derecede bölgesellik ilkesine göre şekillenen dil rejimlerinin muhtelif biçimlerini ortaya çıkarmıştır. Belçika ve İsviçre, bölgesellik ilkesini takip eden kurumsal olarak çok dilli ülkelerin belki de en açık örnekleridir. Belçika dört farklı dil bölgesine ayrılmış ve her bir bölge farklı dil hakları tanımıştır. En önemli iki bölge olan Valonya’da Fransızca ve Flandra’da Felemenkçe dilleri, kurumsal açıdan tek dil olarak işlemektedir. Başkent Brüksel, kurumsal olarak çift dillidir. Valonya bölgesinin Almanya sınırına yakın yerlerinde, Almanca konuşanlara belirli azınlık dil hakları tanınmıştır⁸⁸.

Bölgesellik modelinin en başarılı örneği olan İsviçre, dört resmi dili (Almanca, Fransızca, İtalyanca ve Romanca) bulunan 23 Kantonlu Federal bir cumhuriyettir. Kantonların çoğunun sınırları ile dil sınırları bir birine denk gelmektedir.⁸⁹ 19 kantonda tek dil, 3 kantonda iki dil, 1 kantonda ise üç dil konuşulmaktadır. Her kantonun yasaları farklılık arz etmektedir. Federal hükümet işlerinde her dört dil geçerlidir. İsviçre Anayasasının dillerle ilgili dört temel ilkesi şöyle belirtilmiştir: diller arasında eşitlik vardır; vatandaşlar dil konusunda eşittirler; bölgeler dillere göre ayrılmıştır; azınlık dilleri korunacaktır⁹⁰. İsviçre genel olarak çok dillilik politikasını başarılı bir şekilde yönetebilmiştir.

Kişisellik ilkesi ile bölgesellik ilkesi arasında seçim yapıldığında her bir ilkenin kendi şartlarında kolaylıkları ve zorlukları bulunmaktadır. Benzer şekilde, bu iki yaklaşım ve ilkeden hangisinin adaleti ve dil haklarını daha iyi sağlayacağı mevzusu ise, devletlerin içindeki dilsel toplulukların demografik ve coğrafik yapılarına göre değişmektedir. Esasen tam anlamıyla dil haklarının güvence altına alınması, bu iki yaklaşımın birlikte/karmaşık bir şekilde uygulanması ile mümkündür.

⁸⁷ PATTEN, s. 300-302.

⁸⁸ PATTEN, s. 297.

⁸⁹ İsviçre’de dillerin/dil gruplarının coğrafik olarak bölgelerde yoğunlaşmaları, bölgesellik ilkesinin İsviçre’de başarılı uygulanmasının birincil nedenini oluşturmaktadır.

⁹⁰ TACAR, s. 126-127.

SONUÇ

Ulus inşa süreçlerinin ayrılmaz bir unsuru olarak ortak/ulusal dil oluşturma çalışmaları/çabaları, dil politikalarını ortaya çıkarmıştır. Dil, tarihsel olarak ilk kez modern dönemlerde politikanın konusu olmuş ve politik bir araç olarak kullanılmıştır. Dil politikaları, sadece dilsel gerekçelerle değil esas olarak toplumsal hafızaya şekil vermek ve toplumu planlamak için yürütülmüştür. Modern ulus-devletler, bir toplumsal inşa ve asimilasyon stratejisi olarak en çok başvurdukları “tek dillilik” politikası ile toplumu tek tipleştirilmeyi/homojenleştirmeyi hedeflemişlerdir. Tek dillilik politikası bazı yerlerde nispi bir başarı göstermekle birlikte, dilsel/toplumsal çeşitliliği bitiremediği; bir siyasal birim içerisinde tamamen homojen bir toplum hedefine ulaşamadığı görülmüştür. Hala dünya devletlerinin büyük çoğunluğunun takip ettiği tek dillilik politikası ile dil hakları arasında yoğun bir gerilim ve artmakta olan bir mücadele ilişkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Tek dillilik politikası, teorik de olsa artık eskisi gibi kabul görmemekte ve dil hakları temelinde gelişen çok dillilik politikasının daha fazla kabul görmesi beklenmektedir.

Dil hakları, ekonomik ve politik olarak baskın dil gruplarının, devlet ile desteklenmiş çoğunluk dilinin, kemirici etkilerine; yani dil politikalarının *yapay* olan “asli haksızlıklarına” karşı, *doğal* olan kimliksel ve kültürel bir savunma eylemini ifade etmektedir. Bu bağlamda dil hakları, insanın kişiliğinin doğal ve temel bir unsuru olan “anadili”yle var olmasını ve kimliği ile anlamlı ve barışık yaşamasını temin edebilmektedir. Dil haklarının bu kabiliyeti/hüneri, aynı zamanda dil haklarının dil sahiplerinin “*hakları*” temelinde ele alınması ve korunması gerektiğini göstermektedir. Bu gerekçeyle sağlanacak/tanınacak dil hakları, estetik ve ekolojik bir değer olarak da dilleri koruyarak insanlığın ortak varlığına fayda sağlayacaktır.

İnsanın “insani bütünlüğünün” en temel ve belirleyici olgularından biri olan dilin, iletişim aracı ve kimlik sembolü olarak –birbirinden bağımsız olmayan– başlıca iki fonksiyonu bulunmaktadır. Dil haklarının içerik ve niteliği, dilin bu işlevlerine göre oluşmaktadır. Dilin salt araçsal boyutu üzerinden tanınacak dil hakları, iletişim üzerinden sağlanacak hak ve çıkarların korunması için önem arz etmektedir. Dil hakları, başta ifade özgürlüğü ve adil yargılanma hakkı gibi birçok hakkın gerçekleşmesine aracılık etmekte olduğundan dolayı –yanıltıcı olarak- türevsel ve araçsal

bir hak olarak görülmektedir. Ancak dilin bireysel ve kolektif kimliğe yönelik kurucu ve sembolik işlevi, dil haklarının daha farklı değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Dil, insanın varoluşunu gerçekleştirmesinin temel bir unsuru olduğundan dolayı, dil hakları türevsel değil; *ontolojik* bir hak niteliğinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede dil haklarının önemi, bizatihi kendisinden gelmektedir.

Dilin kimiksel işlevi, toplumsal bir ürün ve kolektif mülk olması dil haklarının doğası gereği *kolektif* haklardan olduğunu göstermektedir. Esasen dil haklarının bazıları (ifade özgürlüğü gibi) bireysel olarak kullanılırken, diğer bazıları ise (anadilinde eğitim) kolektif olarak kullanılmaktadır. Yani dil haklarına yönelik bireysel ve kolektif hak kategorisi, bir birini tamamalar mahiyette haklardır. Bununla birlikte bireysel dil haklarının da en nihai zeminini kolektif yapı oluşturduğundan dolayı, dil haklarını bireysel iradeye bağlı kolektif haklar olarak nitelemek mümkündür. Diğer bir nokta ise devletin dinlere yönelik müdahale etmeme ve tolerans/hoşgörü odaklı -başarılı- hak tanınması, diller için mümkün değildir. Zira devletin bir kısım işlevleri dil üzerinden gerçekleştiğinden dolayı, dil ile zorunlu ilişkisi bulunmaktadır. Dil haklarının tam bir güvencesi, belirli bir dilin kamu kurumları tarafından kullanılması olarak *destekleme odaklı haklar* gerektirmektedir.

Dil hakları temelinde ortaya çıkan çok dillilik politikaları, esasen kişisellik ve bölgesellik ilkelerine göre şekillenmektedir. Bu iki modelden hangisinin, dil haklarını tam koruma altına aldığı kategorik olarak ifade etmek sakıncalı bir durumdur. Çünkü devletlerin içindeki toplulukların coğrafik durumları ve demografik yapıları farklılık göstermektedir. Teorik olarak bu iki modelin birlikte/karmaşık olarak uygulanması dil emniyetini temin edebilecektir. Dil hakları çerçevesinde şekillenen çok dilli rejimler, dil topluluklarının barış içinde birlikte yaşamalarını da mümkün kılabilir.

KAYNAKÇA

- ALTER, Peter: Nationalism, 2nd Edition, Edward Arnold Publisher, Londra / New York 1994.
- ANDERSON, Benedict: Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev: İskender Savaşır, 5. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2009.
- ARZOZ, Xabier: “The Nature of Language Rights”, JEMIE, 6 (2), 2007, ss. 1-35.
- AYDIN, Suavi: Türk Kimliğinin Yaratılması ve Ulusal Kimlik Sorunu, Özgür Üniversite Yayınları, Ankara 2009.

- BLAKE, Michael: “Language Death and Liberal Politics”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), *Language Rights and Political Theory*, Oxford University Press, New York 2003, ss. 210-229.
- BRETON, Roland: *Dünya Dilleri Atlası*, Çev: Orçun Türkay, NTV Yayınları, İstanbul 2007.
- CANGIZBAY, Kadir: *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, 2. Baskı, Ütopya Yayınevi, Ankara 2007.
- CRYSTAL, David: *Dillerin Katli*, Çev: Gökhan Cansız, Profil Yayıncılık, İstanbul 2007.
- ÇAVUŞOĞLU, Naz: *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, 2. Baskı, Su Yayınları, İstanbul 2001.
- DE VARENNE, Fernand: “Language Rights as an Integral Part of Human Rights”, *IJMS*, Vol.: 3, No: 1, 2001, ss. 15-25.
- DEMİRCİ, H. Aliyar: “Osmanlı Modernleşmesinde Dil Politikaları ve Mebusan Meclisi”, *Muhafazakar Düşünce*, Sayı: 16-17, 2008, ss. 187-2012.
- ERAYDIN VİRTANEN, Özlem: “Dil Politikalarının Milliyetçilik Hareketlerindeki Tarihsel Kökenleri” (Dil Politikalarının Kökenleri), in Uzpeder, Ebru (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul 2003, ss. 18-21.
- ERAYDIN, Özelem: “AB İlişkileri Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları”, in Menz, Astrid / Schroeder, Christoph (ED.), *Türkiye’de Dil Tartışmaları*, 2. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, ss. 147-184.
- ERÖZDEN, Ozan: *Ulus-Devlet*, 2. Baskı, On İki Levha Yayınları, İstanbul 2008.
- ESMAN, Milton J.: “The State and Language Policy”, *International Political Science Review*, Vol.: 13, No: 4, 1992, ss. 381-396.
- FISHMAN, Joshua A.: “Language Policy and Language Shift”, in Ricento, Thomas (Ed.), *An Introduction to Language Policy: Theory and Method*, Blackwell Publishing, 2006, ss. 311-328.
- GELLNER, Ernest: *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev: Büşra Ersanlı / Günay Göksü Ezdoğan, 2. Baskı, Hil Yayınları, İstanbul 2008.
- GIDDENS, Anthony: *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev: Cumhur Atay, 2. Basım, Kalkedan Yayınları, İstanbul 2008.
- GÖKÇEN, Sinan: “Bir Milletti Dillendirmek”, in Uzpeder, Ebru (Ed.), *Avrupa Birliği Sürecinde Dil Hakları*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul 2003, ss. 15-17.
- GREEN, Leslie: “Are Language Rights Fundamental?”, *Osgoode Hall Law Journal*, Vol.: 25, No: 4, 1987, ss. 639-659.
- HABERMAS, Jürgen: “Öteki” Olmak, “Öteki”yle Yaşamak, Çev: İlknur Aka, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- HASANPUR, Emir: *Kürt Diliyle İlgili Devlet Politikaları ve Dil Hakları*, Çev: Cemil Gündoğan, Avesta Yayınları, İstanbul 1997.
- HOBSBAWM, Eric J.: *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik*, Çev: Osman Akinhay, 4. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2010.
- KOÇAK, Mustafa: *Çok-Kültürlülük Açısından Dil Hakları*, Liberta Yayınları, Ankara 2013.
- KRAUSS, Michael: “The World’s Language in Crisis”, *Language*, No: 68, 1992, ss. 4-10.

- KYMLICKA, Will: Çokkültürlü Yurttaşlık: Azınlık Haklarının Liberal Teorisi, Çev: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.
- LEVY, Jacob T.: “Language Rights, Literacy, and the Modern State”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, ss. 230-249.
- MAY, Stephen: “Language Policy and Minority Rights”, in Ricento, Thomas (Ed.), An Introduction to Language Policy: Theory and Method, , Blackwell Publishing, 2006, ss. 255-272.
- MILL, John Stuart: Consideration on Representative Government, in On Liberty and Other Essays, Oxford University Press, Oxford 1991.
- PATTEN, Alan: “What Kind of Bilingualism”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, ss. 296-321.
- PATTEN, Alan / KYMLICKA, Will: “Introduction Language Rights and Political Theory: Context, Issues, and Approaches”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, ss. 1-51.
- PAULSTON, Christina Bratt: “Language Policies and Language Rights”, Annual Review of Anthropology, Vol. 26, 1997, ss. 73-85.
- REAUME, Denise G.: “Beyond Personality: The Territorial and Personal Principles of Language Policy Reconsidered”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, ss. 271-295.
- RENAN, Ernest: Ulus Nedir?, Çev: Gökçe Yavaş, Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2016.
- RUBIO-MARIN, Ruth: “Language Rights: Exploring The Competing Rationales”, in Kymlicka, Will / Patten, Alan (Ed.), Language Rights and Political Theory, Oxford University Press, New York 2003, ss. 52-79.
- SADOĞLU, Hüseyin: Türkiye’de Ulusçuluk ve Dil Politikaları, 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.
- SKUTNABB-KİNGAS, Tove: Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?, NJ: Lawrence Erlbaum, Mahwah, 2000.
- SMITH, Anthony D.: Milli Kimlik (Milli Kimlik), Çev: Bahadır Sina Şener, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- SMITH, Anthony D.: Milliyetçilik: Kuram – İdeoloji – Tarih (Milliyetçilik), Çev: Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara 2013.
- WALLERSTEIN, Immanuel: Liberalizmden Sonra, Çev: Erol Öz, 3. Basım, Metis Yayınları, İstanbul 2009.
- WEE, Lionel: Language without Rights, Oxford University Press, New York 2011.